

rifet šahinović

božiji atributi

Božija svojstva su tolika da se ne mogu odrediti. Njihova suština je nepoznatljiva našem razumu. Kako na osnovi Božijih djela znamo da On postoji, tako na osnovi Njegovih svojstava znamo da je On savršen i veličanstven. Na temelju onih svojstva koja nam je sam Uzvišeni Bog u Kur'anu objavio, mi dobijamo tačno i ispravno znanje o Njemu. Uzvišeni Bog ima svojstva savršenstva po kojima je čist od svake manjkavosti. Ta svojstva se, uglavnom, dijele u dvije skupne – ona svojstva kojima se poriču manjkavosti i nesavršenosti koje bi neko mogao pripisati Bogu i to su *šifatu'd-dātiyya* koje neki nazivaju *šifatu's-salbiyya* ili *šifatu't-tanzihyya*; i svojstva savršenosti koja Bogu dolikuju, a to su *šifatu't-tubutiyya*.¹

Šifatu'd-dātiyya

Pojedine akajdske škole *šifatu'd-dātiyya* nazivaju negativnim (*al-salbiyya*). Ovih osobina ima onoliko koliko ima manjkavosti. Tako mi, naprimjer, za Boga kažemo da ne sliča ostalima bićima, Njegovom opstanku nema početka ni svršetka, nije tijelo, nije materija, nema mjesta. Pojmovi mjesta, pravca i položaja ne odnose se na Njega. Svi ovi pravci stvoreni su samim

¹ Božanske atribute al-Aš'ari klasificira u dvije osnovne grupe – negativne (*al-salbiyya*) i pozitivne ili egzistencijalne atribute (*al-wužūdiyya*). Negativnim atributima ne opisuje se šta Bog jeste nego šta On nije. Preciznije, to su atributi kojima se Bogu odriču negativnosti stvojenja. Pored negativnih, postoje i pozitivni atributi koji su Bogu vječno inherentni i koji Mu vječno pripadaju. (O tome vidjeti više u: Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, 151)

stvaranjem čovjeka. Imam Gazali kaže da pravci gore-dolje, desno-lijevo i tako dalje uopće ne bi postojali da je čovjek stvoren drugačijim, naprimjer okruglim poput kugle.²

Ova i ostala slična svojstva koja odriču od Boga neke mahane akaidski učenjaci sveli su na šest glavnih svojstva: (1) *al-wuğūd* – Bog ima i postoji; (2) *al-qidam* – Bog je oduvijek, jer nije postao; (3) *al-baqā* – Bog je zauvijek, jer Ga neće nestati; (4) *al-wahdaniyyah* – Bog je jedan; (5) *muḥālafatun li'l-ḥawādīt* – Bog nije ničemu sličan; (6) *qiyāmun bi nafsihī* – Bog Sam o Sebi opstoji.

Prvi princip u vjerničkoj spoznaji jeste spoznaja Božije egzistencije (*al-wuğūd*). Svakako, Kur'an najbolje ukazuje na dokaze Njegovog postojanja. Evo samo jednog ajeta:

*Stvaranje nebesa i Zemlje, smjena noći i dana, lađa koja morem plovi s korisnim tovarom za ljude, kiša koju Allah pušta s neba pa tako u život vraća zemlju nakon mrtvila njezina – po kojoj je rasijao svakojaka živa bića, promjena vjetrova, oblaci koji između nebesa i Zemlje lebde – doista su dokazi za one koji imaju pameti.*³

Ovaj ajet jedan je od mnogih u kojima se Bog obraća onima koji koriste svoj razum da posmatraju svakodnevna čuda prirode, toliko mnogo znakova svjesne i stvaralačke moći što prožima kosmos ukazujući na Uzvišenog Boga.

Svaki razuman čovjek zapazit će da čudesno stvaranje Zemlje i nebesa ne može egzistirati bez Tvorca. Akaidski učenjaci izlažu mnogobrojne dokaze nužnosti Božije egzistencije, dokaze o stvorenosti univerzuma, postojanju uzroka bilo koje stvorene stvari te o nužnosti ovisnosti stvorenog o Stvoritelju.⁴

² Vidjeti: Gazali, *Jerusalemska poslanica*, 12-46.

³ Kur'an, 2, 164.

⁴ Muhamed Abduhu kaže da se sazajno dijeli na moguće po sebi, Nužno bivajuće po sebi i apsolutno nemoguće. Moguće ili slučajno jeste ono što samo po sebi ne opstoji, niti kao postojeće može preći u nepostojanje. Moguće može biti postojeće ili ne biti moguće djelovanjem uzroka koji je izvan njega. Egzistencija mogućeg uvjetovana je egzistencijom nužnog. Nužno je ono što samo po sebi bivstvuje. Apsolutno nemoguće jeste ono što ne postoji, niti posjeduje mogućnost postojanja. Što se tiče Nužnog, Abduhu ustvrđuje da u attribute Nužnog spada i to što On neće nikada nestati, vječan je i bespočetan. Ukratko, ima sve attribute savršenosti i veličanstvenosti. Abduhu će kazati da Nužni bivstvuje po Sebi i za Sebe. Nužno ne može biti ono što se formalno označi nužnim, a da zbiljski ne ispoljava bit Nužnog. (O tome vidjeti više u: Abduhu, *Risale et-Tewhid*, 44-64)

Svojestvo Stvoritelja jeste oduvijek i zauvijek (*al-qidam, al-baqā*). Uzvišeni posjeduje takvo svojestvo jer bi, u protivnom, da je On sam stvoren i da nije vječan, Njegovo stvaranje također iziskivalo stvoritelja. A to je nemoguće. Prvo, uzročno-posljedični slijed bio bi, u tom slučaju, beskonačan, bez konačnog dolaska do prvog Vječnog, prvog Stvoritelja. Drugo, da postoji više stvoritelja, bilo bi više njihovih osobina i svojstava, a zatim i različitih njihovih djelovanja, što bi vodilo poremećaju harmonije na ovom svijetu i u prirodi.

Time dokazujemo nužnost Božijeg jedinstva kao Njegova svojstva. Bog kaže: *Da na nebesima i na Zemlji ima još bogova osim Allaha, poremetila bi se i nebesa i Zemlja! Pa neka je uzvišen Allah, Gospodar Prijestolja, iznad onoga što Mu pripisuju oni.*⁵ Više bogova pretpostavlja postojanje više volja, a razum nam govori da ne može da se realizuje istovremeno više volja, niti da postoji više uzroka a jedan učinak. Napokon, kad bismo pretpostavili da bi došlo do sporazuma, to bi, dalje, značilo ograničenje slobodne volje, jer ne bismo mogli ulaziti u kompetencije drugih. A Boga ne možemo zamisliti bez ovih svojstava – jedinstva, oduvijek, zauvijek, potpuno slobodan.

Svojestvo oprečnosti ostalim bićima (*muhālafatun li'l-hawādīt*) znači da Bog ne slični ničemu što je postalo. Uzvišeni Bog jeste od svega neovisno biće. Svijet je mogućan, drugom potreban. Kako je god nužnost sa svojstvima nešto različito od mogućeg, tako je Bog sa Svojim svojstvima oprečan svemu na ovom svijetu.⁶ Otuda nas ovo svojestvo vodi znanju da je Božija bit iznad predodžbe o određivanju bilo kakvog pravca ili smjera. Pojmovi kao što su „ispred“, „iza“, „gore“, „dolje“ i tako dalje stvoreni su prilikom stvaranja čovjeka.

Ovi pojmovi smjerova i pravaca ne bi ni postojali da je čovjek stvoren u nekom drugom obliku, kako smo gore naveli. Prvo, Boga ne možemo spoznati kategorijama spoznaje koje se odnose na čovjeka. Drugo, sve ono što je ograničeno pravcem također je ograničeno i prostorom, a Bog je neograničen. Stoga, Uzvišeni Bog egzistira sam po Sebi, nije supstancija ni tijelo niti akcident, dok je cijeli univerzum sačinjen od toga.

⁵ Kur'an, 21, 22.

⁶ Vidjeti: Handžić, *Ilmu-l-kelam*, 27-33.

Şifatu't-tubutiyya

U ovu grupu svojstava ubrajaju se sva Božija svojstva savršenstva: (1) *al-ḥayāh* – Bog živi Svojim vječnim životom; (2) *al-ilm* – Bog sve zna; (3) *al-sam'* i *al-baṣar* – Bog sve čuje i sve vidi; (4) *al-qudrah* – Bog je svemoćan; (5) *al-irādah* – Bog sve Svojom voljom čini; (6) *al-kalām* – Bog govori Svojim Božanskim govorom; (7) *al-takwīn* – Bog sve stvara, održava i rastvara.

Sam ljudski razum potvrđuje da Bog, Koji je jedino nužno biće, ima sva svojstva savršenstva te da je čist od svih manjkavosti i nedostataka. Tako nam razum govori da Tvorac poretka i sklada u prirodi ima savršeno znanje, neizmjernu moć, apsolutnu slobodu volje te sposobnost za stvaranje. Bez takvih svojstava ne bismo mogli zamisliti stvaranje ovako uređene prirode. Bog je Svemoćni. *On može učiniti sve.*⁷ Moćni je Onaj Koji ako hoće, čini, a ako hoće, ne čini. Bog je nad svim. Njegova odredba ne može se odbiti, niti se Njegova presuda može odgoditi. Niko Ga ne može nadvladati. Kad Bog nešto hoće, Njegova volja je izvršna i ne može se pobiti. Ona je izvršna nad svim stvorenjima. *A Allah čini šta hoće, ali većina ljudi ne zna.*⁸

Savršenstvo Sveznajućeg počiva u obuhvaćanju svih stvari znanjem. Njegovo znanje ne proizlazi iz spoznajnih predmeta, već spoznajni predmeti proizlaze iz Njega. *Zar On ne zna ono što stvara? A On je Predobri i o Svemu obaviješteni.*⁹ Uzvišeni Bog zna šta je bilo i šta će biti. On zna šta se nije desilo, jer da se desilo, znao bi kako će se desiti. Imam Tahavi u svome djelu *Poslanica o islamskom vjerovanju* kaže: „Allah je Svojim znanjem stvorio sva stvorenja.“¹⁰ Prema tome, Njemu ništa nije nepoznato o Njegovim stvorenjima i o njihovim djelima.

Egzistencija nekoga ko je moćan, znalac i upravitelj ukazuje na život. Bog je Živi (*al-Ḥayy*). On je Onaj Koji sve vidi i čuje, Čijem pogledu ne izmiče ni ono što je ispod zemlje. Njegovo gledanje nije putem zjenica i očnih kapaka i nema za

⁷ Kur'an, 5, 120.

⁸ Isto, 12, 21.

⁹ Isto, 67, 14.

¹⁰ Navod u: Humejs, *Tahavijeva poslanica o islamskom vjerovanju*, 20.

posljedicu urezivanje formi i boja u Njegovu bit, kao što se one urezuju u ljudske zjenice. Njegovo viđenje i slušanje izraz je za Njegov atribut kroz koji se otkriva savršenstvo kvaliteta onoga što se vidi i čuje.

Riječi koje govore o Božijim atributima potpuno se razlikuju od istih riječi kojim opisujemo svojstva živih bića. Kada kažemo da Bog posjeduje znanje, onda je znanje jedan od atributa Njegovog savršenstva. Kada kažemo da čovjek posjeduje znanje kao svojstvo, onda podrazumijevamo da je ljudsko znanje stečeno, stvoreno, ograničeno, nepotpuno te da ima svoje početak i kraj. Božije znanje jeste iskonsko i vječno, apsolutno i savršeno. Nema ni početak ni kraj. Učenjaci, radi uočavanja razlike, ljudsko znanje porede s onim što ptica uzme kada svoj kljun umoči u vodu mora. Isto to odnosi se i na ostale attribute – život, sluh, vid, govor, moć, volja.

Razumjevanje svojstava života i smoopstojnosti

U Ajetu-l-kursijju spominju se dva svojstva, *el-Hajj i el-Kajjum*, Vječno Živi i Sveopstojni/Samooopstojni. Zadržat ćemo se na nekim značenjima ovih Božijih svojstava. Svaki život jeste vrhunska manifestacija atributa *el-Hajj*, Vječno Živog, koji posjeduje Uzvišeni Allah. On je Oživotvoritelj/Muhji. Šta je suština života, gdje je krajnji smisao, pitanja su koja plijene ljudski um otkako i postoji život bića. Sjaj uglačanih predmeta na površini zemlje što odbijaju sunčevu svjetlost i presijavanje kapljica, ili kao što su ogledašca zamišljenih sunašaca—očigledno nam pokazuju da ti bljesci nisu ništa drugo do manifestacija i odraz jednog Sunca. Oni tako svojim različitim jezicima daju podsjećaj na postojanje Sunca i prstima svjetlosti pokazuju na njega. Tako isto je i sa svjetlucanjem živih bića na površini zemlje i u moru, koje nastaje Božijom moći i vrhunskom manifestacijom savršenog atributa i imena: *el-Hajj* i *el-Muhji*. Svi dokazi i uzvišena svojstva čiji se tragovi opažaju u svekolikim nebeskim prostranstvima i na površini Zemlje poput apsolutne moći, znanja, htijenja, ustvari, dokazuju nam i ukazuju na život Vječno Živog, Allaha, dž.š.: *Pa pogledaj tragove Allahove milosti – kako On oživi zemlju nakon njezinog mrtvila. On će, uistinu, i mrtve oživiti, On sve može.* (30, 50)

Kajjum znači Samopstojni i Sveopstojni. Uzvišeni Stvoritelj ovog svemira je samoopstojan, odnosno On sam po Sebi opstoji i sam po Sebi traje, dok sve ostale stvari opstoje po Njemu. Kad bi, naime, i na tren svemiru bila uskraćena ova veza opstojnosti, cijeli svemir bi nestao. Manifestacija Sveopstojnog, Njegovog svojstva po kome zaista sve opstoji, prikazano je na stranicama Kur'ana: *...u čijoj je ruci vladavina nad svim* (36, 83); *U Njega su ključevi nebesa i Zemlje* (39, 63); *I nema nijednog živog bića a da On ne drži njegov povodac...* (11, 56); *I ne postoji ništa a da riznice toga ne posjedujemo* (15, 21); Pored ove sveopstojnosti Stvoritelja svega, isto tako, *ništa nije kao On*, kako Kur'an veli. Kako god On nije omeđen mjestom, tako je Svojom moći i znanjem prisutan na svakom mjestu; kako je god svaka stvar na krajnjoj udaljenosti od Njega, On je svemu bliži od bilo čega... tako da Vječno Živi i Sveopstojni u ovom smislu nema premca, ni sudionika, ni pomoćnika niti druga.. Sve je to u odnosu na Njega apsurdno. On je Samoopstojni.

Dalji smisao Ajetu-l-kursijja ukazuje na vrhunsku manifestaciju El-Kajjuma: *Ne obuzima Ga ni pospanost ni san*. Nastanak, održanje i trajnost nebeskih tijela u svemiru vezani su za smisao Božije sveopstojnosti. Ukoliko bi se desilo odsustvo manifestacije ovog atributa na trenutak, milioni nebeskih masiva bi se rasuli u beskrajnom svemiru, sudarujući se jedni s drugim, propali bi u jaz nepostojanja/adem/. Tajna reda i harmonije u svemiru jeste u manifestaciji El-Kajjuma, ustvari, razumjevamo iz dodjele Samoopstojnog, Posjednika veličine, održanja, opstanka i trajnosti-tajnom samoopstojnosti-bezbrojnim nebeskim tijelima. Allah je bića iz nepostojanja izveo u postojanje, dodijelio im održanje i opstanak u svemiru. Svaka stvar ima svoje mjesto da bi poprimila od ukaza smisla Samoopstojnosti, kako se kaže u Kur'anu: *Allah je Onaj Koji je nebesa – vidite ih – bez stubova podigao* (13, 2). Kao što se da zaključiti, sve što postoji, u svom postojanju, u svojoj trajnosti i održanju oslanja se na Bespočetnog i Samoopstojnog. Kako god svaka stvar opstoji o Njemu, isto tako, sva stanja i sve situacije svih stvari, vezuju se skupa za smisao Božije samoopstojnosti jer se sve vraća na svoje težište. *I Njemu se vraća svaka stvar*. (11, 123)

Razumijevanje antropomorfnih atributa

Ima ajeta i hadisa koji govore o Božijim atributima, ostavljajući utisak da se misli na kretanje i prelazak u određeno mjesto. Postavlja se pitanje: Kako razumjeti kur'anske antropomorfizme? Akaidski učenjaci navode sljedeće ajete: *A lice Gospodara tvoga, Veličenstvenoga i Plemenitoga, ostaje!*¹¹, zatim (...) *koja je plovila pred našim očima*¹²; *O Iblise!, šta te spriječilo da se ničice pokloniš onome koga sam Ja rukom stvorio?*¹³

U smislu ovih ajeta navode se Poslanikove riječi u kojima se spominje da je Uzvišeni Bog protrljao leđa Ademova i iz njih izveo potomstvo te Poslanikove, a.s., riječi o silasku Gospodara svake noći na nebo ovog svijeta, gdje ostaje posljednju trećinu noći opraštajući onima koji oprost traže.

Prve generacije (selef) smatrale su da se treba zadržati kod objavljenog teksta, ali nisu sebi dopuštale objašnjavanje ovakvih tekstova ajeta ili hadisa koji govore o Božijim atributima. Oni se nisu upuštali u značenje niti su nijekali bilo što od onoga kako je opisan Uzvišeni Bog u objavljenim tekstovima, te su smatrali da je spoznaja Božijih atributa i Njegovog bića iznad mogućnosti shvatanja ljudskog razuma.

Što se tiče islamskih učenjaka kasnijeg perioda (halef), oni su dali prednost razumu u razumijevanju tekstova iz ove oblasti. Prema njima, značenje ovih ajeta i hadisa nije onakvo kakvo je dato u vanjskoj formi. Oslanjajući se na alegoriju i metaforu u arapskom jeziku, za kasnije generacije ne postoji nikakva zapreka koja brani tumačenje ovih ajeta i otklanjanje od Boga antropomorfnog značenja atributa. Prema njima, kur'anske riječi *Allahova ruka je iznad njihovih ruku*¹⁴ imaju značenje Njegove moći da čuva odluku vjernika da priznaju Njegovog Poslanika. Oko koje se spominje u ajetu – *...i da rasteš pod okom Mojim*¹⁵ – u značenju je pažnje i nadzora. Kasnije generacije su prilikom tumačenja ajeta iz ove oblasti

¹¹ Kur'an, 55, 27.

¹² Isto, 54, 14.

¹³ Isto, 38, 75.

¹⁴ Isto, 48, 10.

¹⁵ Isto, 20, 39.

težile da odstrane sličnost Boga s bilo čim; izbjegavale su reći ono što ne dolikuje Bogu (*al-tanzīh*).¹⁶

Razumijevanje značenja ajeta o zaposjedanju Arša (*istawā*) jeste pitanje kojim su se mnogo bavili akaidski učenjaci.¹⁷ Imam Gazali navodi da je jedan od principa vjerovanja u spoznaji da je Uzvišeni Allah zaposjeo Arš i da njime upravlja na način koji je Njemu poznat i kako On to želi. Međutim, Gazali kaže da je iz kur'anskog ajeta: ...*zatim se nebeskim visinama uputio dok je nebo još maglina bilo*¹⁸ sasvim razumljivo da je to Uzvišeni Allah uradio Svojom dominacijom i snagom. On kaže da pobornici isitne (*'ahlu'l-ḥaqq*) to razumijevaju alegorično i figurativno. Dalje navodi da ezoterici ajet *On je s vama gdje god bili*¹⁹ tumače kao aluziju na Njegovu obaviještenost i znanje, a hadis „Srce vjernika je između dva prsta Milostivog“ kao aluziju na silu i moć.²⁰

Ebu Hanifa ne dopušta shvatanje Božijih atributa u prenesenom smislu, naprimjer, da je Ruka u značenju moći, jer, po njemu, to bi bilo nijekanje tog atributa, pa on kaže:

„On ima Svoju ruku, Lice, Ličnost, kao što je to istaknuto u Kur'anu. Ono što je Svevišnji spomenuo u Kur'anu o Licu, Ruci, Ličnosti, to su Njegovi atributi nama nepoznate kakvoće. Ne može se odbaciti Njegova ruka ili moć, jer bi to bilo nijekanje atributa kao što je to slučaj kod kaderija i mutezilija. Njegova ruka jeste Njegovo svojstvo.“²¹

Imam Maturidi ima drugačije poimanje Allahovih, dž.š., atributa. U tekstu „Traktat o islamskom vjerovanju“ kaže se:

¹⁶ Ebu Hasan el-Ešari u svome djelu *Ibana* utvrđuje da ruke Božije ne označavaju Božije dobročinstvo, niti Njegove oči označavaju znanje, ali oni nisu ni udovi poput onih ljudskih. Oni su, naprosto, Božanski kvaliteti ili atributi. Ovakva formulacija usmjerena je, prije svega, protiv mutezilijске alegorijske interpretacije. Ali istovremeno on želi kazati kako rečeni kur'anski izrazi nisu niti mogu biti stvarni antropomorfizmi. (O tome vidjeti više u: Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, 152)

¹⁷ Vidjeti Kur'an, 7, 54; 10, 3; 13, 2; 20, 5; 25, 59; 32, 4; i 57, 4; o tome vidjeti više u: Omerdić, „Pitanje istivāa“; isti, „Pitanje Božijih atributa u djelima Ebu Hanife“.

¹⁸ Kur'an, 41, 11.

¹⁹ Isto, 57, 4.

²⁰ Vidjeti: Gazali, *Oživljavanje vjerskih znanosti*, 1, 371.

²¹ Ebu Hanifa, „Fikhu-l-ekber“, 10.

„Ako neko istakne primjedbu pozivajući se na ajet: ...*kog sam stvorio Svojom rukom*, dat ćemo slijedeći odgovor: Izrazi Ruka, Lice i Noga podrazumijevaju svemoć.“²² Imam Maturidi je, želeći sačuvati transcendenciju Božijeg bića, prihvatio ovakvo tumačenje. U istom tekstu Maturidi navodi da o atributima možemo govoriti samo onako kako to čini Uzvišeni Bog govoreći o Sebi u Kur'anu. Zapravo, možemo Ga opisivati samo onako kako On sam Sebe opisuje.²³

Na kraju, radi usporedbe, navodimo i mišljenje imama Nesefija o Božijim atributima. Njegovo djelo pod naslovom *'Akidetu'n-Nesefi* uživa veliki ugled. Izučavano je kao osnovni udžbenik iz akaida u medresama kod nas. Nesefi kaže:

„Stvoritelj svijeta je Allah, dž.š., Jedini, Vječni, Moćni, Živi, Sveznani, Koji sve čuje, Koji sve vidi, Svevoljni, Koji ima volju, Koji nije akcidentalan niti materijalan, Koji nije atom, Koji je neopisiv, bezgraničan i beskonačan, nije od više dijelova ili jednoznačan, nije kompleksan niti konačan, nije opisiv agregatnim stanjima, niti se može kvantitativno odrediti, ne može se locirati niti smjestiti u vremenske tokove i nije antropomorfan. Ništa se ne događa izvan Njegova znanja i moći. Vlasnik je vječnih uvijek postojećih atributa po Svom biću koja nisu On, ali ni što drugo mimo Njega, a ona su: znanje, moć, život, sluh, vid, volja, htijenje, djelotvornost, kreativnost, opskrbljivanje i govor. On govori govorom koji je Njegov vječni atribut koji nije od titraja i glasova, taj atribut je suprotan šutnji ili nekoj drugoj vrsti govora u kojem se koriste sredstva (organi) i slično.“²⁴

²² Maturidi, „Traktat o islamskom vjerovanju“, 21.

²³ O tome vidjeti više u: Smajlović, „Maturidi: Povijesnost i aktualnost njegove misli“.

²⁴ Nesefi, *'Akidetu'n-nesefi*, 676.